

A kiadvány megjelenését támogatta:
A HOLLANDI KIRÁLYSÁG MAGYARORSZÁGI NAGYKÖVETSEGE

A kiadvány újrakiadását támogatta:
AZ OKTATÁSI MINISZTERIUM, A KÖRNYEZETVEDELMI ÉS VÍZÜGYI MINISZTERIUM,
A MINISZTERELNOKI HIVATAL, A GAZDASÁGI ÉS KÖZLEKEDÉSI MINISZTERIUM,
AZ EURÓPAI INTEGRÁCIÓS ÜGYEK KOORDINÁCIÓJÁÉRT FELELŐS TÁRCANÉLKÜLI MINISZTER
ÉS A GYERMEK-, IFJÚSÁGI ÉS SPORTMINISZTERIUM

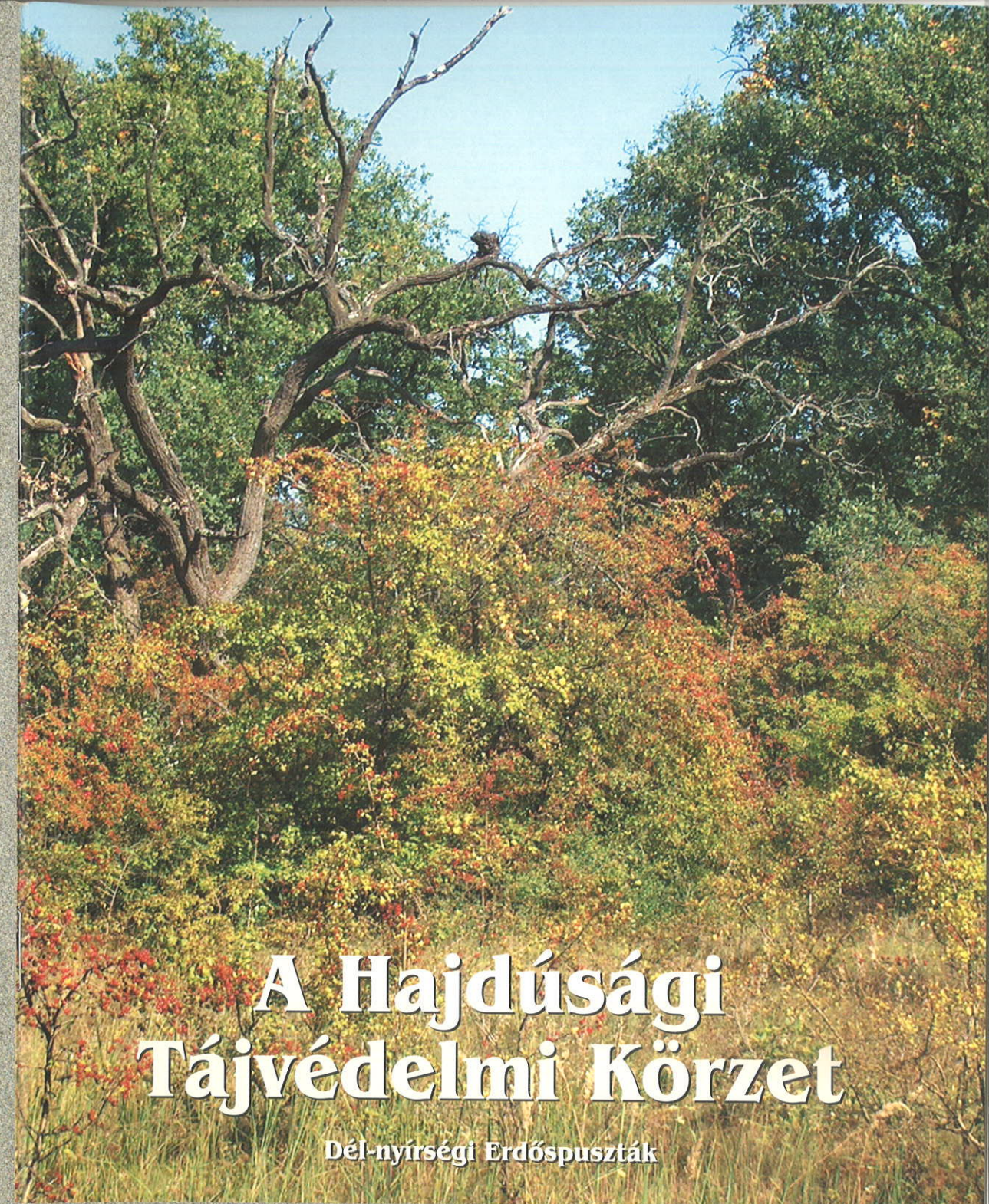
Irták: Buka László, Gyarmathy István és Papp László
Lektorálták: Fintha István és dr. Varga Zoltán
Sorozatszerkesztők: dr. Oláh Marianna és Lisztes László

Kiadja: a Dél-Nyírség Bihari Tájjvédelmi Egyesület és a Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóság
Felélős kiadó: Gyarmathy István
ISSN 1586-4243

Módosított kiadás, 2004

Nyomdai előkészítés: ORIOLUS

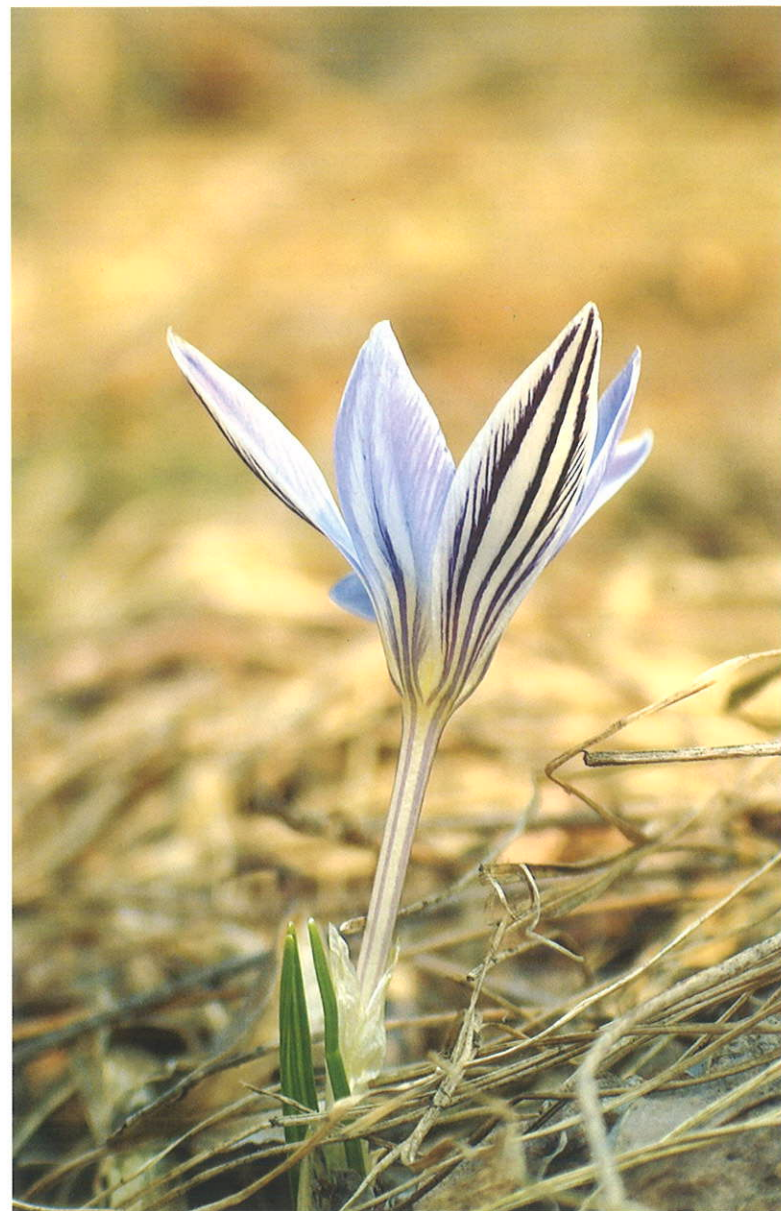
Nyomás: Favorit, Debrecen

A Hajdúsági Tájvédelmi Körzet

Dél-nyírségi Erdőpuszták

Daru füzetek

Fotó: Demeter László

Tarka sáfrány

Fedél: Álló-hegyi tölgyes (Fotó: Demeter László)

A dél-nyírségi Erdőpuszták természeti értékei

A „keleti végekre” elmerészkedő látogató Debrecent elhagyva Hosszúpályi, Vámospércs vagy Hajdúsámson irányába haladva érzékeli, hogy a Tiszántúl fátlan rónaságát, a Hajdúhát nagytáblás szántóföldjeinek helyét változatos, buckás, erdős tájak váltják fel, amelyek a határon túl, a Partium felé folytatódnak.

„A magyar Alföld ősi tájképét, a lápokkal tarkított erdős pusztát idézi elénk a Nyírség. A százados terebélyes tölgyesek helyét mindinkább akácok foglalják el, a buckákon a pusztai virágok sokaságát ekeföldek váltják fel, az egykori lápok, rétek helyén gabona hullámszik. Mégis, a Nyírség őrzi hírmondóit a történelem előtti idők tájképének, a buckaközi mocsarak, fűz- és nyírlápok, ligetes erdők mélye a legtöbbet őrzött meg Alföldünk múltjából, állatot, növényt egyaránt” – írja neves botanikusunk, Soó Rezső a 30-as évek derekán. Valóban, a Dél- és Közép-Nyírség ma is Alföldünk természeti értékekben egyik leggazdagabb területe.

Dél-nyírségi homoki legelő

Fotó: Lisztes László

Földtan, kialakulás

A Nyírség hazánk második legnagyobb futóhomokvidéke, annak a hatalmas, 120–300 m vastag hordalékkúpnak a maradványa, amelyet a pleisztocén folyamán az Északkeleti-Kárpátokból, Erdély nyugati részéből lefutó s itt áthaladó folyók halmoztak fel. Az utolsó eljegesedés idején a Bereg–Szatmári-síkság és a Bodrogek megsüllyedése miatt a folyók más irányt vettek, s ezután a felszín alakításának szerepét a szél vette át. Az utolsó jégkorszak északias szelei alakították ki a ma is elénk táruló felszínt, építették fel a tájra jellemző 0,5–1,5 km hosszú, a 18–20 m-es magasságot is elérő jellegzetes formájú, csonka nyugati szárú, ún. parabola- és szegélybuckákat, melyek között részben az ősi folyóvizek által hátrahagyott, részben a szél által kimélyített északkelet–délnyugat irányú mélyedések, völgyek jöttek létre. Ezen nedves, tocsogós, többségükben lefolyástalan, ún. nyírvízlaposok a jégkorszakok végső szakaszában és az azutáni hűvös-nedves időszakban alakulhattak ki, s napjaink „vízrendezéséig” menedéket nyújtottak e hajdani kor élővilágának az a rákövetkező szárazabb, melegebb periódusokban is. A nyírvízlaposok lápi-mocsári növényzetével szemben a buckák oldalai, tetői száraz, homokpusztai vegetációnak adtak otthont, s így változatos, egymásba fokozatosan átmenő társulások, társuláskomplexek jöhettek létre.

A természet és az ember konfliktusai

Bár az elmúlt évezredekben az éghajlat és a természeti viszonyok sokat változtak, a múlt század második felétől kezdve gyorsult fel igazán a természet átalakulása. Ennek nyomán alakult ki a táj ma ismert képe. A legnagyobb beavatkozás a térség vizeinek lecsapolása volt. Az ún. nyírvízmentesítő társulatok a XIX. század végétől kezdve csatornákkal hálózta be a területet, a lefolyástalan vagy részben lefolyásos nyírvízlaposok vizét összegyűjtötték, s a Berettyóba vezették.

Mivel az átlagos évi csapadékmennyiség 550–600 mm körül van, melyből egyedül a párolgással kb. 500 mm távozik, a lápok helyén ugyan szántóföldeket nyertek, azonban általánossá vált a tájegység kiszáradása, a talajvíz lejjebb szállása. (A 70-es évektől kezdődően a folyamat legalább részleges megállítása érdekében hozták létre az erdőpusztai jóléti tavak rendszerét.) A vízrendezésnél jóval korábban, már a XVI–XVII. sz.-ban, amikor a Partium és Debrecen városára adózott a Portának, megkezdődött az erdőterületek erőteljesebb csökkenése, melyek helyét szántók, szőlők, gyümölcsösök, rétek, homoki legelők foglalták el. Ezt tetézte a megmaradt erdők faállományának átalakítása, és az újraerdősítés, amikor a múlt század vége óta egyre több helyen váltották fel a tölgyet a gyorsan növény, a szárazságot jobban tűrő akáccal, fekete- és erdeifenyővel, nemes nyárral.

Kétlevelű sarkvirág

Az akác és a többi tájidegen fafaj a térség élővilágát, tájképét elszegényítette. Nem kell hozzá ökológusnak lenni, hogy megérezzük a döntő különbséget, amikor a tölgyerdő templomából átérünk egy madárdal nélküli, gyomos akácosba, vagy mértani rend szerint telepített nyáruítottványba. Ráadásul az erdők vágás utáni kituskózása és mélyszántása nyomán nagyrészt eltűntek az aljnövényzet díszét jelentő hagymás-gumós-gyöktörzses növények (pl. a tarka sáfrány vagy az egyhajúvirág).

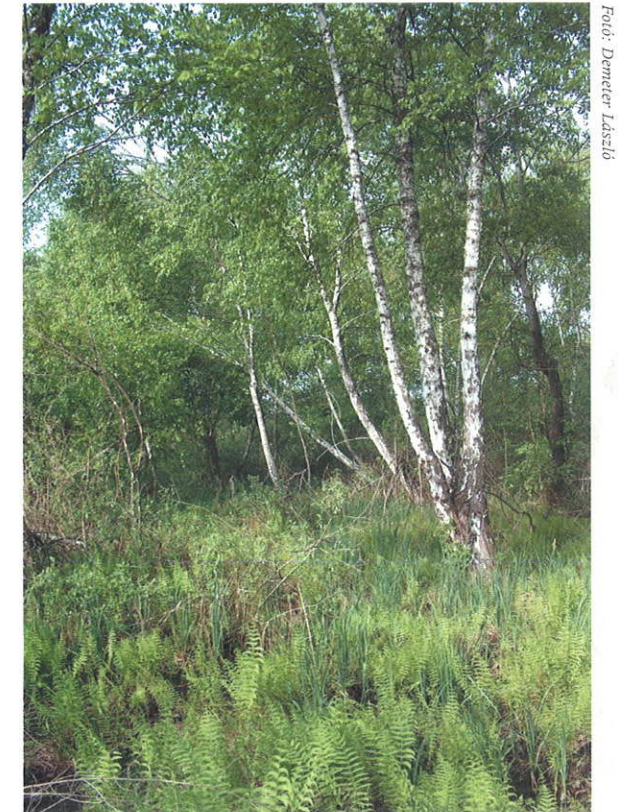
A természetes táj pusztulásának folyamatára a „töviskoronát” a természettel még viszonylag összhangban élő kisparaszti életformát felváltó nagyüzemi gazdálkodás erőltetett és átgondolatlan meliorációi, gyepterelátó programjai, kemizálása s napjaink privatizációjának negatív hatásai (kivágott fasorok, ligetek, feltört gyepek) tették fel. Ennek nyomán sok fasor, liget, vízállás, homokos rét és legelő tűnt el a rövid távú haszon oltárán feláldozva.

Növényvilág

Az Erdőpuszták két jellegzetes és egyben szélsőséges élőhelytípus, a száraz homokpuszták és a nedves nyírvízlaposok szinte teljes szukcessziós sorát megtalálhatjuk.

Lápok

Először keressük fel a Nyírség buckaközi mélyedéseit, deflációs völgyeit, ún. nyírvízlaposait, melyek sajátos élőhelytípust hoztak létre. Mozaikszerű társulásaik követve a felszíni és a talajvízszint vonalát, a talajtani viszonyokat, jellegzetes mintázatot alkotnak, és sok hűvös és nedves klímát kedvelő növényt megőriztek, pl. vidrafű (*Menyanthes trifoliata*), fehér zászpa (*Veratrum album*), szibériai nőszirm (*Iris sibirica*), buglyos szegfű (*Dianthus superbus*), pompás kosbor (*Orchis laxiflora* subsp. *elegans*), hússzínű ujjaskosbor (*Dactylorhiza incarnata*), zergeboglár (*Trollius europaeus*), kornistárnics (*Gentiana pneumonanthe*), rezes hölgymál (*Hieracium aurantiacum*), hogy csak a legjellegzetesebb növényeket említsük. A lápok beerdősülésének jellegzetes állomásai a nyírlápok és a gyakoribb rekettye- vagy bokorfüzesek.

Fotó: Demeter László

Nyírláp
tőzegráfránnal

Üde tölgyerdők

A buckaközi laposok zárótársulása a tölgy-kőris-szil ligeterdő. A néhol még megmaradt nagyobb és kisebb foltjai lombkoronaszintjét a kocsányos tölgy (*Quercus robur*), a magyar kőris (*Fraxinus angustifolia* subsp. *pannonica*) és a mezei szil (*Ulmus minor*) alkotja, s megtalálható a vénic szil (*Ulmus laevis*), a közönséges nyír (*Betula pendula*) és különféle nyárok (*Populus* sp.) is. Cserjeszintjének jellemző fajtái a veresgyűrű som (*Cornus sanguinea*), kutyabenge (*Frangula alnus*), kányabangita (*Viburnum opulus*). Lágyszárú-szintjének értékes növényei az odvas (*Corydalis cava*) és ujjas keltike (*C. solida*), fehér (*Cephalanthera damasonium*) és kardos madársisak (*C. longifolia*), vitéz kosbor (*Orchis militaris*), turbánliliom (*Lilium martagon*), békakonty (*Listera ovata*), kígyónyelv (*Ophioglossum vulgatum*).

A magasabb, de még üde térszíneken megjelenik a gyöngyvirágos tölgyes. Lombkoronaszintjét a kocsányos tölgy mellett a mezei juhar (*Acer*

Fotó: Demeter László

Szibériai nőszirm

Fotó: dr. Varga Zoltán

Zergeboglár

Fotó: Lisztes László

Ujjas keltike

Fotó: Papp László

Vitéz kosbor

Fotó: Lisztes László

Rezes hölgymál

Fotó: Papp László

Erdei borkóró

Fotó: Papp László

Buglyos szegfű

Fotó: Lisztes László

Magyar kökörcsin

Fotó: Papp László

Szürke veronika

campestre), néhol a tatárjuhar (*Acer tataricum*), a vadkörte (*Pyrus pyrastrer*), vadeseresznye (*Cerasus avium*), a különféle hársak (*Tilia* sp.) alkotják. Különlegességnek számít a Balkán felől Erdélyen át Kárpátaljáig terjedő ezüsthárs (*Tilia argentea*), mely pl. Bagamér mellett szép maradványerdőt alkot. Nem ritka ezekben az erdőkben a nyír és a különféle nyárok sem. Cserjéi közül kiemelkedők az énekes madaraknak kitűnő eleséget nyújtó veresgyűrű som (sőt Guthon a húsos som is!), a bibircses kecskerágó (*Euonymus verrucosus*), a kökény (*Prunus spinosa*), az egybibés galagonya (*Crataegus monogyna*), a mogyoró (*Corylus avellana*) és a fagyal (*Ligustrum vulgare*). Gyepszintje gazdag a sok tavaszi hagymás növénytől – a gyöngyvirágtól (*Convallaria majalis*), a különféle salamonpecsétfajoktól (*Polygonatum* sp.). Ritka, védett növényei a Duna-völgyi csillagvirág (*Scilla vindobonensis*), a zöldes (*Platanthera chlorantha*) és kétlevelű sarkvirág (*P. bifolia*), a madárfészek orchidea (*Neottia nidus-avis*), az odvas és ujjas keltike, a kereklevelű körtike (*Pyrola rotundifolia*), a tavaszi kankalin (*Primula veris*) stb.

Fotó: Demeter László

Pompás kosbor

Homoki gyepek, homoki legelők

Ha a szárazabb területeket keressük fel, még mindig sok szép homoki gypet és ettől a viszonylag érintetlen társulástól némileg eltérő legelőt találhatunk (pl. Bagamér, Monostorpályi, Hajdúbabos, Hajdúsámson stb. mellett). A homoki gyepekben megtaláljuk az agárkosbort (*Orchis morio*), a magyar kökörcsint (*Pulsatilla pratensis* subsp. *hungarica*), a homoki nőszirmot (*Iris humilis* subsp. *arenaria*), a homoki szalmagyopárt (*Helichrysum arenarium*) és a homoki vértövet (*Onosma arenaria*).

Homoki tölgyesek

A buckatetők beerdősülésével létrejött száraz homoki tölgyesekből mára csak igen kevés maradt. Jellemzőek rájuk a kiterjedt tisztások, s azokon zárt homoki gyp, mely sokszor igen fajgazdag. A domináns kocsányos tölgy mellett itt megtaláljuk néhol az ezüsthársat és a fehér nyárat (*Populus alba*). A gazdag cserjeszintben az egybibés galagonya és a fagyal mellett ott a mogyoró is, mely a szárazodás miatt egyre ritkább. A lágyszárú szintben díszlik a széleslevelű nőszőfű (*Epipactis hellaborine*) s talán legkiemelkedőbb értéként a liláskék magyar nőszirm (*Iris aphylla* subsp. *hungarica*) (melyet nap mint nap láthatunk a 20 forintos érmén). Néhány további figyelemre méltó növény a debreceni csormolya (*Melanpyrum nemorosum* subsp. *debreceniense*), a tavaszi hérics (*Adonis vernalis*), a szürke veronika

Fotó: Demeter László

Pusztai tölgyes (Veronica pallens), a sárga gyűszűvirág (Digitalis grandiflora), a nagyzezerjő-fű (Dictamnus albus), az erdei szellőrózsa (Anemone sylvestris). A tisztásokon megtalálhatók a homoki gyepek növényei is, sőt soknak az eredeti élőhelyei ezek a homoki tölgyes tisztások lehettek. A táj legkiemelkedőbb értékei között tartjuk számon a tarka sáfrányt (Crocus reticulatus) és az egyhajúvirágot (Bulbocodium vernum), melyek néhol még ma is virágszőnyeget képezve a kora tavasz legszebb ékességei.

Állatvilág

Bár területünk elsősorban botanikai értékei miatt nevezetes, értékesek az itt előforduló védett állatfajok is. Így feltétlenül megemlítendő a száraz homoki gyepek két jellemző ízeltlábúja, a ragadozó imádkozó sáska (Mantis religiosa) és a kárpát-medencei bennszülött sisakos sáska (Acrida hungarica).

Homoki legelőkön, utak mentén tűnik elénk a magyar futrinka (Carabus hungaricus). Igen megritkult mára az idős tölgyesekre jellemző nagy szarvasbogár (Lucanus cervus) s a nagy hőscincér (Cerambyx cerdo). Eltűnően van a szintén odvas tölgyekben fejlődő orrszarvúbogár (Oryctes nasicornis) is.

A tölgyerdők szegélyein néhol még találkozunk a farkasalmalepkével (Zerynthia polyxena), s a nyíltabb részeken fecskefarkú (Papilio machaon) és kardoslepkékkel (Iphiclide podalirius). Lápos területek értékes faja a nagy tűzlepke (Lycaena dispar), s a páragazdag kőrises erdők szegélyein feltűnik az egyik legértékesebb lepkefaj, a díszes tarkalepke (Euphydryas maturna) is.

A gerincesek közül említést érdemel a pangóvízes területek még ma is viszonylag gyakori, védett hala a rétcsík (Misgurnus fossilis). A vizes területek s környékük otthont adnak a különféle kételtűfajoknak, pl. a

Fotó: Nagy László

Vörös hátú fürgegyík

Fotó: Papp László

Rézsikló

Fotó: dr. Varga Zoltán

Díszes tarkalepke

Fotó: Demeter László

Barna varangy

Fotó: dr. Varga Zoltán

Fecskefarkú lepke

Fotó: dr. Kovács Gábor

Ürge

Fotó: dr. Varga Zoltán

Imádkozó sáska

Fotó: dr. Kovács Gábor

Fattyúszerkő

pettyes (*Triturus vulgaris*) és tarajos göte (*T. cristatus*), mocsári béka (*Rana arvalis*), vöröshasú unka (*Bombina bombina*) stb.

A hüllők közül kiemelendő a homokpusztai gyepeken kisebb elszórt populációkban élő homoki gyík (*Lacerta taurica*), a napsütötte erdőszéleken ékes színével feltűnő a vörös hátú fürgegyík (*L. agilis*), a zöld gyík (*L. viridis*), a rézsikló (*Coronella austriaca*) és az erdei sikló (*Elaphe longissima*), s a láprétek ritka, értékes gyíkja az elevenszülő gyík (*Lacerta vivipara*).

Az emlősök közül négy fajt emelnénk ki: a homoki legelőkön még mindig szép számban élő ürgét (*Citellus citellus*), mely odacsalogatja az általa nyújtott „terített asztalra” a ragadozó madarakat, a már csak néhány elszigetelt populációban élő bennszülött földikutyát (*Spalax leucodon*) (Hajdúbajos), a víztározókban, erekben halászó vidrát (*Lutra lutra*) és a nagyobb kiterjedésű erdőkben előforduló vadmacskát (*Felis sylvestris*) (Guth). A fentiekén kívül nagy értéket képviselnek a templomtornyok, idős odvas fák lakói, a bőregerek: a korai (*Nyctalus noctula*), a törpe- (*Pipistrellus pipistrellus*) és a vízi denevérek (*Myotis daubentonii*).

Végül, ejtsünk néhány szót a madárvilágról. Az Erdőpuszták változatos növényzete kedvez a gazdag énekesmadár-fauna kialakulásának. Különösen igaz ez a dús cserjeszintű, tisztásokkal tagolt tölgy-kőris-szil ligeterdőkre és

Partifecskek

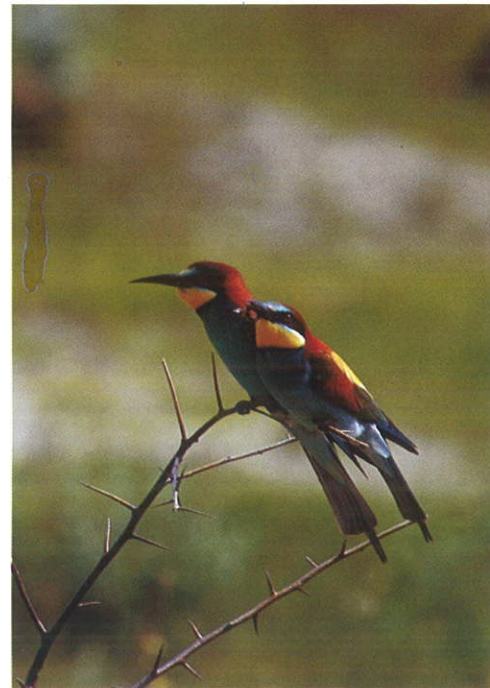
Fotó: dr. Szép Tibor

Gyurgyalagok (jobbra)

Korai denevér

Fotó: Demeter László

Fotó: Zsolnai István

a még meglevő százasos tölgyesek fészkelőközösségeire. Kiemelkedő természetvédelmi jelentőséggel bír az idős fehérfenyőfák természetes odúiba fészkelő szalakóta (*Coracias garrulus*) és a hasonlóan dekoratív gyurgyalag (*Merops apiaster*), mely a homokbányák partfalait választja lakóhelyül. A vízimadarak közül említést érdemel a víztárolókon költő búbos (*Podiceps cristatus*), fekete (*P. nigricollis*) és vörösnyakú vöcsök (*P. grisegena*), a cigányréce (*Aythya nyroca*) és a fattyúszerkő (*Chlidonias hybridus*). A lápréteken újra teret hódít a haris (*Crax crex*), az idős, háborítatlan tölgyesekben több pár fekete gólya (*Ciconia nigra*) költ. Az itt fészkelő gyakoribb ragadozó madarak mellett kiemelkedő a vizes területek fölött rendszeresen feltűnő halászsas (*Pandion haliaetus*), a kígyászölyv (*Circus gallicus*), a lápréteken is megjelenő kis békászósas (*Aquila pomarina*), a télen itt kóborló rétisas (*Haliaeetus albicilla*) és az egyre gyakrabban megfigyelt kerecsensólyom (*Falco cherrug*).

Ez a rendkívül hézagos felsorolás természetesen csak néhány kiragadott példával igyekezett igazolni azt, hogy a dél-nyírségi erdőpuszták világa még ma is jelentős értéket rejt. A fajok élőhelyeinek, a táj megmaradt harmóniájának megővését az alábbiakban felsorolt védett területeken igyekeznek biztosítani.

Védett területek

A Hajdúsági Tájvédelmi Körzet területei

A természetvédelem talán a 24. órában lépett fel, amikor 1988-ban 5680 ha-on (mely a bővítésekkel mára 7000 ha fölé nőtt) védetté nyilvánította az Erdőpuszták napjainkig fennmaradt őshonos faállományú, ritka növényeket rejtő erdőfoltjait, eke által nem bolygatott rétjeit, legelőit. Mivel ezek a területek javarészt a volt Hajdú vármegye keleti részén fekszenek, a kerettségben a védett területek e mozaikja a Hajdúsági Tájvédelmi Körzet nevet kapta. Valójában azonban a Hajdúság helyett földrajzi és növényföldrajzi szempontból egyaránt a Nyírségben járunk, mégpedig annak déli-délkeleti vízgyűjtő területén, a Dél-Nyírség kistáján, ezért a Tájvédelmi Körzet most folyó bővítése után valószínűleg annak neve is megváltozik, s a Dél-nyírségi Erdőpuszták Tájvédelmi Körzet nevet fogja felvenni.

Bár a táj a változások ellenére napjainkig sokat megőrzött ősi képéből, az eredeti természet a korábban röviden bemutatott folyamatok hatására szigetszerű maradványfoltokra zsugorodott össze. Ennek következménye a

Fotó: László László

Gólyahíres mocsárrét Martinkán

Fotó: dr. Varga Zoltán

Sisakos sáska

Álmosd és Bagamér határát északról dél felé szeli át az ún. Kék-Kálló, vagy II. számú főfolyás, melynek völgyében szinte valamennyi jellegzetes nyírségi élőhelyet megtaláljuk a nevezetes Daru-hegyek (vagy Malomgát) homokbuckáitól, s a Kokadig, sőt Létavértesig elnyúló Daru-lápok nyírvíz-laposaitól a különlegességnek számító ezüsthársas tölgyesig, mely egy meredek buckaoldalt borít. A területhez közel, de már Vámospércs határában találjuk azt a néhány kis homoki tölgyes foltot, melynek utolsó hírmondói a térség ilyen típusú erdőségeinek.

Debrecen mellett a város hajdani birtokai: Bánk, Haláp, Pac, Nagycsere és Fancsika erdei még ma is őriznek néhány őshonos erdei és réti társulást, így a Nagycserei kőrises arborétumot a Guthi-ér melletti keményfás ligeterdőt, melyet még Soó Rezső javasolt védettségre, a haláp-széli Rachbauer-tölgyest és környékét.

A Haláp és Bánk közötti nagy egybefüggő erdőtömbben több értékes homoki és gyöngyvirágos tölgyesmaradványt találunk, így a halápi erdészet melletti Álló-hegyi tölgyest, a Pipó-hegyi erdőt és a néhai Ludas csár-

Fotó: Demeter László

Egyhajúvirág

da környékét. Nyíres tölgyes és néhány szép mocsárrét, kaszáló is színesíti a táj képét. A valamikor Erdélybe vezető sószállító út, az ún. Diószegi út túloldalán Bánk közelében fűzláp, nedves kaszáló, víztározó és a több növényritkaságot rejtő Mézes-hegyi tölgyes egy része, Pacon a tarka sáfrány egyik utolsó termőhelye, míg Dombostanya mellett a hajdani Parlagh település Árpád-kori templomának romja és környéke áll védelem alatt. Az erdőpusztai jóléti tavak két legtermészetesebb állapotú tagja a Bodzás- és Halápi-tározó elsősorban mint madárfészkelő és táplálkozóhely jelentős.

A Hajdúbagostól északra elterülő Földikútya Rezervátumot keletről a népvándorláskori szarmata földsáncrendszer az Ördög-árok maradványa választja el attól az erdőterülettől, melynek néhány idős, tatárjuharos tölgyfoltja a hajdani nagy kiterjedésű pusztai tölgyesek emlékét idézi. A védett terület átnyúlik Hosszúpályi határába, s a Debrecen-Hosszúpályi műútig tart.

Hosszúpályi a Nyírség legszélén fekszik, így másik két, a tájvédelmi körzethez tartozó, védett területe (a községtől délre) már tipikus bihari szolonscák szikes-mocsaras terület, mely jellegében, élővilágában gyökeresen különbözik a tájvédelmi körzet nyírségi részeitől. A régebben nevezetes fürdő, Konyár-Sóstó melletti sándorosi mocsarak helyén a 70-es években víztározót hoztak létre. A tájra jellemző kunhalmok egyikének tövében lévő Kócsik-lapossal és a nyárra kiszáradó, szikes Kerek-fenékkel nemzetközileg is számon tartott madárfészkelő és táplálkozóhely, fontos szerepet tölt be az őszi és tavaszi madárvonulásban.

Hajdúsámsontól délre fekszik a tájvédelmi körzet egyik legnagyobb, pusztagyepekkel és nedvesebb rétekkel, laposokkal tarkított homoki területe, a természeti értékekben gazdag Martinkai-legelő a hozzá csatlakozó tölgyessel.

Létavértes szintén a Nyírség szélén fekszik. Míg a településtől földre a hajdani löszgyep helyén jó minőségű szántókat találunk, melyek egyhangúságát csak a közelmúltban védetté nyilvánított geológiai, régészeti és botanikai érdekesség, a Pocsaj felé terjedő, ún. löszletörés szakítja meg, addig a községtől északra változatos, nádasokban, mocsarakban, fűz-nyár ligetekben gazdag homokterület van, melynek védett része átnyúlik Újléta határába, ahol Nagy-Ócsa kaszálóját – mely egy nyírvízlapos maradványa –

Fotó: Demeter László

Nagycserei ligeterdő tavaszi vízborítással

észak felől meredek buckák határolják. Ezek egyikén áll a nevezetes „Kis-erdő”, mely hazánk egyik legnagyobb egyhajúvirág-állományát őrzi.

Létavértes esetében meg kell még emlékezni a szintén védett néprajzi és tájképi értékről, a Mosonta-hegyi szőlőskertről.

Monostorpályitól északra a Diószegi útig húzódik a tájvédelmi körzet egyik legszebb területe, melynek felső, északi részén a Kis-pályi-ér menti rétek, s az azokat nyugat felől övező Csikgát dombvonulat tölgyesei mai is megkapó látványt nyújtanak.

Nyírábrány környékén a leggazdagabb a tájvédelmi körzet láprétekben. Ilyen a Bátorligettel vetekedő értékű Káposztás-lapos és a Keszler-tagi nyíres láp, melyet nyugatról a tájvédelmi körzet legmeredekebb, típusos, nyílt homoki gyeppel fedett parabolabuckája határol, ahonnan szép látvány nyílik a területre s a távolabb fekvő falura. A Nyíracskádra vezető műúttól északra fekvő falusi legelő vízjárta tocsogósokkal és homokdombocskákkal tarkított gypét (mely tipikus példája a nyírségi gyepek változatos társulásmozaikjának) koronázza a tájvédelmi körzet egyik védett értékekben leginkább bővelkedő, belső láprétekkel szabdaltnak és ligeterdejének, a Mogyorós erdő. „Kistestvére” a Bereki erdő, egy szép keményfás ligeterdő-maradvány Budaábrány felett, a Konyári-Kálló kanyarulatában fekszik. A Hanelek nevű rész láprétje, mely Fülöpre is átnyúlik, most áll védetté nyilvánítás alatt.

Nagyzezerjófű

Fotó: Demeter László

Nyíracskádtól északra találjuk Külső-Guth erdejét, mely Debrecen régi külbirtokainak gyöngyszeme volt. Sajnos a Nyírség hajdan legnagyobb kiterjedésű őstölgyesének helyén ma már sok tájidegen ültetvényt találunk. Már csak néhány idős tölgyes dacol az idővel, melyek egy részét sikerült védelem alá helyezni. A község határ déli csücskében, Buzita tanya mellett fekszik a Jónásrész, melynek homoki rétje a tájvédelmi körzet legnagyobb kiterjedésű, részben már beerdősült kiszáradó síklápjába megy át, számos botanikai ritkaságnak adva otthont.

Vámospércstől keletre a 48-as úttól egészen a fenti területig terjed az az igen gazdag, változatos élőhelyegyüttes, ahol a Villongó sekély vízállásos területétől a száraz homoki gypig, körises ligeterdőtől a hagyásfás legelőig a táj egy darabon ismét a Nyírség hajdanvolt szépségét varázsolja elénk.

A tájvédelmi körzet bővítése jelenleg folyik, a védelemre tervezett területeket az áttekinthető térkép mutatja be.

A Hajdúság–Dél-Nyírség Természetvédelmi Tájegység további védett természeti területei

Debreceni Nagyerdő Természetvédelmi Terület

A debreceni Nagyerdőből egy idős gyöngyvirágos tölgyes erdőrészlet 1939-ben 1-es sorszámmal került be természetvédelmi területeink törzskönyvébe. 1992 óta a Nagyerdő teljes, 1100 ha-os területe természetvédelem alatt áll. A gyöngyvirágos tölgyesek mellett homoki tölgyesek és mezofil ligeterdő jellegű részek is találhatók itt az ültetett erdők (akácus, fenyves, nemes nyáras stb.) mellett. Az erős antropogén behatások ellenére az erdő flórája és faunája ma is igen gazdag védett fajokban.

Hajdúbagosi Földikutya Rezervátum Természetvédelmi Terület

Hajdúbagostól északkeletre található az 1976-ban védetté nyilvánított kb. 300 hektáros, Nagynyomás nevű, szép homoki legelő (11), a magyarországi bennszülött földikutya országosan is egyik legjelentősebbként számontartott élőhelye. A földikutya mellett nevezetes még a terület a jelentős ürgepopuláció által odavonzott ragadozómadarokról, és a tavasszal itt díszlő fokozottan védett magyar kökércsinről. A Földikutya Rezervátumot keletről a népvándorláskori szarmata földsánc-rendszer az Ördög-árok maradványa választja el attól az erdőterülettől, melynek néhány idős, tatárjuharos tölgyfoltja felidézi a tiszántúli flórajárás hajdan, tisztásokkal tarkított, nagy kiterjedésű pusztai tölgyeseit. A védett terület átnyúlik Hosszúpályi határába, s a Debrecen–Hosszúpályi műútig tart.

Keleti földikutya

Fotó: Papp László

A környéken található helyi védeltséget élvező területek

Debrecen városa számos erdőpusztai területet helyezett védelem alá. Ezek a következők:

Erdőpuszta Természetvédelmi Terület, Halápi Rét Természetvédelmi Terület, Hármashegy Akác Természetvédelmi Terület, Halápi Ligeterdő Természetvédelmi Terület, Nagycsere–martinkai Rezgő Nyáras Természetvédelmi Terület, Halápszéli Tölgyerdők Természetvédelmi Terület, Nyírségi Ősláp Természetvédelmi Terület.

További védett területek: Monostorpályi Feketefenyves Természetvédelmi Terület, Bocskai-kerti Homoki Tölgyes Természetvédelmi Terület, Téglási Angolkert.

A tájegység nem bővelkedik országos hírű műemlékekben. A vidéket nyitott szemmel járó látogató mégis számos értékkel találkozhat.

MIKEPÉRC (hajdan Kis-Pércs) A falu a hajdani vizes, mocsaras, zombókos területből mint félsziget emelkedik ki. Közepén gyönyörű, fehér falú templom áll. Négy fiatornyos, zsindelyfedésű karcsú tornya messziről is látható. Az erdélyi templomokat idéző, késő barokk stílusú, síkmennyezetes, egyhajós református templom a XVII. sz. végén épült. A torony hajdani, a tűzország részére épített körüljáróját a legutóbbi helyreállításkor kibontották, innen gyönyörködhetünk az alföldi táj meglepően szép panorámájában.

A határ déli részén áll a „Rákóczi-” vagy „1000 éves tölgy”, mely talán még a kurucoknak is árnyékot adott. Helyi jelentőségű természeti érték.

HAJDÚBAGOS (hajdan Kutya-bagos) A református templom és a Templom u. 2. alatti védett fák megtekintésén túl érdemes még a község keleti, dimbes-dombos határában óriási területen fekvő szőlőskertben egy sétát tenni, egyrészt a hagyományos szőlőkultúra utolsó nyomait megtekinteni, másrészt azért is, mert az élesebb szeműek egy hajdani földvár még ma is igen jól látható töltéseit és katlanszerű mélyedését is észrevehetik, mely a közelben húzódó Ördög-árkot vigyázó katonai őrállomások egyike lehetett hajdan.

HOSSZÚPÁLYI Az előbb említett földvár Ördög-árkon túli meglepően nagy méretű „ikerpárja” a pályi határ északi erdeiben található. Érdemes ezt is felkutatni, mint ahogyan érdemes a község központjának két, egymás melletti templomát is megnézni.

Közelükben áll a XVIII–XIX. sz. fordulóján épült Zichy-kúria késő barokk épülete. A nagyméretű, U alakú udvarházban többször vendégeskedett Liszt Ferenc. Mellette, a Debreceni út mentén, egy igen szép, harmonikus formájú magtár nemrég restaurált épülete áll.

A Pocsaj felé vezető Nagy utcán találjuk a szépen helyreállított módos paraszt-házat, amely ma helytörténeti és néprajzi kiállításnak ad otthont.

Szőlőspajták
a létavértesi
Mosonta-kertben

Foto: Gyarmathy István

MONOSTORPÁLYI Hajdan a gabonatermelő vidékeken hatalmas magtárakat emeltek. Ezek közül két copf stílusú, ún. tubusmagtár áll a faluban. Szép fehér falukkal messziről is mint templomtornyok hívják fel magukra a figyelmet. Mellettük áll egy földszintes társuk. Szép műemlékegyüttest alkotnak.

LÉTAVÉRTES (korábban Nagyléta és Vértess) Az összevont település három temploma közül a két nagylétei műemlék. A református templom késő barokk épülete 1806–1813 között készült. A görögkatolikus templom klasszicista tömbjét pedig 1803-ban emelték, ikonosztáza egy munkácsi mester keze munkáját dicséri. Toronysisakja copf stílusú. A két falu között áll a vízivágóhíd, mely igen ritka ipartörténeti emlék nemcsak a megyében, de az országban is. A falu híres szülötte Irinyi János, a „magyar Prométheusz”, a foszforos gyufa feltalálója, aki a helyi temetőben nyugszik.

A település északi dombjai között, a Mosonta-kertben néhány présház és azok berendezése élő skanzen. A szomszédos Kossuth-kert egyik múlt századi szőlőpajtájában a szőlőművelés és a borászati kultúra tárgyaival berendezett tájház látható.

ÁLMOSD A környék talán leghíresebb települése. Számtalan látnivalója közül ötöt emelünk most ki.

Kölcsy Ferencnek, Himnuszunk költőjének lakóháza szinte szentélyként tisztelt emlék. Klasszicista stílusú, fehér falú, nádfedeles udvarház, mely 1812–1815 között adott otthont a költőóriásnak. Ma a település könyvtára és egy irodalmi emlékkiállítás található benne. A kertben Marton László Kölcsy-szobra áll.

A közelben található szépen helyreállított kovácsműhely a népi kovácsmesterség emlékeit őrzi.

A Kölcsyekkel rokon Miskolczyak földszintes klasszicista kúriája, a park védett famatuzsálemei és az ősi temető a falu patakon túli oldalán áll.

Álmosd bihardíószegi határában 1604. október 15-én jelentős csata volt Bocskai hajdúi és a császári seregek közt. Emlékét Nagysándor Jánosnak a Fő téren álló, őtalakos hadi emlékműve, a Kölcsy Emlékmúzeum kiállítása és a csatahelyen felállított emlékmű őrzi.

A református templom egy 1400 körüli gótikus stílusú templom átalakításával (1805) nyerte el mai képét. Dél felől nézve ma is nagyszerű a látvány, hiszen ezáltal fogalmat alkothatunk a patak melletti középkori templomerőd hajdanvolt erősségéről, robusztus megjelenéséről. Egyhajós, támpilléres, a nyolcszög öt oldalával záródó szentélyű templomát feltétlenül nézze meg az errejáró!

Kölcsy
Emlékház
Álmosdon

Foto: Lisztes László

Bocskai győztes
csatájának
emlékműve
Álmosdon

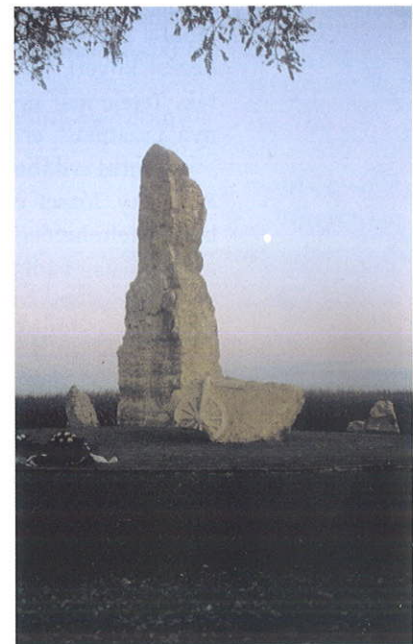

Foto: Lisztes László

Fotó: Tóth Hajnalka

Népi barokk
stílusú
parasztház

BAGAMÉR A román határ melletti település a trianoni békediktátumig az Érmellék egyik fontos közlekedési csomópontja volt. Mára ebből csak az utcahálózat és a településszerkezet maradt meg. Legszebb, legrendezettebb utcáskái a falu nyugati részén láthatók.

A község magas dombra épült református templomának egy része középkori eredetű, melyben két XV. sz.-i kehely látható. Csokonai Vitéz Mihály itt írta Éva napra című versét.

A főtér hatalmasra nőtt (35 m magas) numídiái jegenyefenyői és a Takó-hegy gigászi méretű fehérnyár-matuzsálemi (törzskerületük a 7 m-t is meghaladja) a természetkedvelők igazi csemegéi ezen idős fákban nem igen bővelkedő tájon (szerencsére védelem alatt állnak).

HAJDÚSÁMSON Hajdúsámson településszerkezete más nyírségi falvakéhoz hasonlóan sugaras, melynek központjában a református templom található. A település délkeleti szőlőjében, akárcsak Hajdúbagos esetében is, földvár nyomai láthatók. A település északi határában a Diósvár elnevezés egy másik földvárat is sejtetni enged.

NYÍRMÁRTONFALVA Az erdészet irodaháza 1885 körül épült a Guthi erdő mélyén. Középső részében tisztai szállás volt, míg a kétoldali, földszintes szárnyak a személyzet elhelyezését szolgálták. Eklektikus homlokzata nagyjából a historizmusban szinte kötelező szimmetrikus, középrizalitos elrendezést követi, de a középső, kiemelt épületrészt egy toronnyal kombinálták. Teteje már némileg átépült. Kiskontyos fedele, deszkaoromzata, fatorny a szatmári, erdélyi népi építészet stílusára emlékeztet.

A Guthi erdőben, kis domb tetején áll a klasszicista kastély, amelyet gróf Reviczky József építtetett az 1800-as évek közepén. Mivel nem helyben lakott, feltehetően vadászkastélynak használta, hiszen a környező erdőség ma is gazdag vadban. Az egységes stílusú, kvalitásos épület három boltíves, timpanonos homlokzatával közeli rokonságot mutat Debrecen korabeli középületeivel. Középfolyosós elrendezésű, a tágas bejárat előter mögött az egykori Vadászterem nyílik. A hosszú épület két végét kissé kiugró oldalrizalitok zárják. Ma nevelőotthon működik benne.

NYÍRACSÁD Az eredetileg Árpád-kori, a XIII. sz. folyamán épült kora gótikus, most református templom műemléki helyreállítása (1988) szenzációs eredménnyel zárult. A templom egyenes záródású, négyszögletes alaprajzú szentéllyel rendelkezik. A hajó téglalap alaprajzatú. A templombelső három igen értékes falképet rejtett. Egy XIV. sz. végi püspökfigura gyönyörű rajzolata van a diadalíven. Az északi falon Szűz Mária születése és egy Szt. László-legendához tartozó jelenet feltételezhető.

A szentélyben egy XV. sz. középeről való képsorozat a golgotai eseményeket eleveníti fel.

Végül egy XVII. sz.-ból való szignatúra (felirat) a protestáns, fehérre meszelt templom kialakításáról beszél.

A három réteg egymásra volt festve, kibontásuk után a Nyírség gyöngyszemévé lett a rekonstruált templom.

FÜLÖP (hajdan Bánháza) Bánháza a középkorban népes falu volt, de a török hódoltság idején elpusztult. Szűz Mária tiszteletére szentelt kápolnáját gróf Keglevichné építtette 1796-ban. Állítólag a rác templom romjaiból készült, helyben égetett téglából.

NYÍRÁBRÁNY A település Ördög- és Budaábrány településrészekből állt össze. Az északi területen (Ördögábrány) egy szélhordta nyírségi homokháton épült 1827-ben az Eördögh-kastély. A híres építész, Povolny Ferenc (aki a hortobágyi Kilenclukú hidat is tervezte) egyik legkiemelkedőbb épülete. A hozzátartozó park százévesnél is idősebb fái között az elcsendesedni vágyó lélek kedvére sétálhat, s szemlélheti a gyönyörű klasszicista épületet.

VÁMOSPÉRC Régi hajdúváros. Középkori vámszedő hely. Református temploma a falu közepén egy óriási dombra épült késő barokk stílusban, 1802-ben. Tornyából figyelte Görgey Artúr 1849. augusztus 2-án a vesztes debreceni csatából visszavonuló Nagysándor József tábornok hadmozdulatait. Ugyanő később Kossuth Lajossal a több mint 200 éves községházában tanácskozott.

Északi településszerkezete is említésre méltó: olyan, mint egy dombra épült labirintus. Érdemes itt egy sétát tenni!

Az Ördög-árok

Területünkön több helyen is (Debrecen–Nagyerdő, Debrecen–Nagycsere, Hajdúbagos–Földikútya Rezervátum, Dombostanya, Nyírábrány, Nyíracsa) látható egy „sehonnan sem jövő és sehová sem menő” nagy árok nyoma.

Eredetét, célját mind a mai napig kutatják és vitatják. A tudomány álláspontja szerint 322 után az e vidéken élt szarmaták építették több hullámban, római segédlettel a keletről érkező barbár támadások kivédé-

Fotó: László László

Nyírségi
parasztház
Nyírábrányban

Fotó: Zsollos István

Ördög-árok
Nagycserén

sére, ill. fűkezésére. Az e felfogást tükröző rekonstrukció a debrecen–nagycseri erdő vámospércsi országútja mentén látható teljes szépségében.

Földvárak

Úgy tűnik, hogy megyénkben számos földvár az árokrendszer mellé települt, mintegy az árok megfigyelésére, védelmére. Ezekről a katonai pontokról igen keveset tudunk. Megvallatásuk még nem történt meg.

Soroljuk fel őket! Hajdúsámson: Diósvár és a szőlőskerti földvár; Bánk: földvár; Hajdúbagos, Hosszúpályi földvárai és az „Erősluk” Nagycserén.

Kurgánok

A Nyírség homokbuckái között nemigen találkozunk velük, azonban közvetlenül déli határán, még a Hajdúsági Tájvédelmi Körzet illetékességébe tartozó Hosszúpályi, Hajdúbagos, Monostorpályi külterületén számosat találunk, néhányat a védett területeken belül is. Ezek a halmok sok évezred történetjének néma tanúi, a népvándorlás idején és az azt megelőző korokban itt élt népek keze nyomát őrzik. (Ma már a védett területeken kívül eső kunhalmokat is törvény védi.)

Templomok, templomromok

A Dél-Nyírség egyházi építészete a XI–XII. sz.-ig nyúlik vissza. Középkori templomaink egy része eredeti állapotában, vagy kis átépítésekkel látható (Álmosd, Nyíracsad református templomai, utóbbiban egyedülálló középkori freskók is díszítik a falakat), a legtöbbjük azonban átépült. Tudományos kutatások nyomán ismerjük a környék XII–XIII. sz.-i premontrai, ciszterci, johannita és bencés építőműhelyeinek munkáit, s a régészek feltárásainak köszönhetően jó néhány középkori templom helyreállított romja is látogatható.

Árpád-kori
templom Guthon

Fotó: Tibor Hajnalka

Fotó: Rácz Zoltán

Nyíradony és Nyíracsad között rövid bekötőút vezet az erdőbe, ahol piros téglafalak állnak egy tisztáson. Ez a templom a Guthkeled nemzetségé volt, akik monostorukat Adonyban (Nyíradony) emelték. A szerzetesek azonban feltehetően nem tudták ellátni a plébánia feladatait is, ezért önálló templomot kellett építeniük a szomszédos Guthon.

A Debrecentől keletre lévő Erdőspusztákon több elpusztult középkori falu helyét ismerjük, melyeknek csak egy része rendelkezett templommal.

Debrecentől délkeletre Fancsika templomának alapfalai helyreállítva láthatók a Diószegi út és a Panoráma út találkozásánál a Templomhegyen, Újlak–Szentjános különlegesen érdekes, négykaréjos templomának maradványai pedig Nagycsere legdélibb részén találhatók.

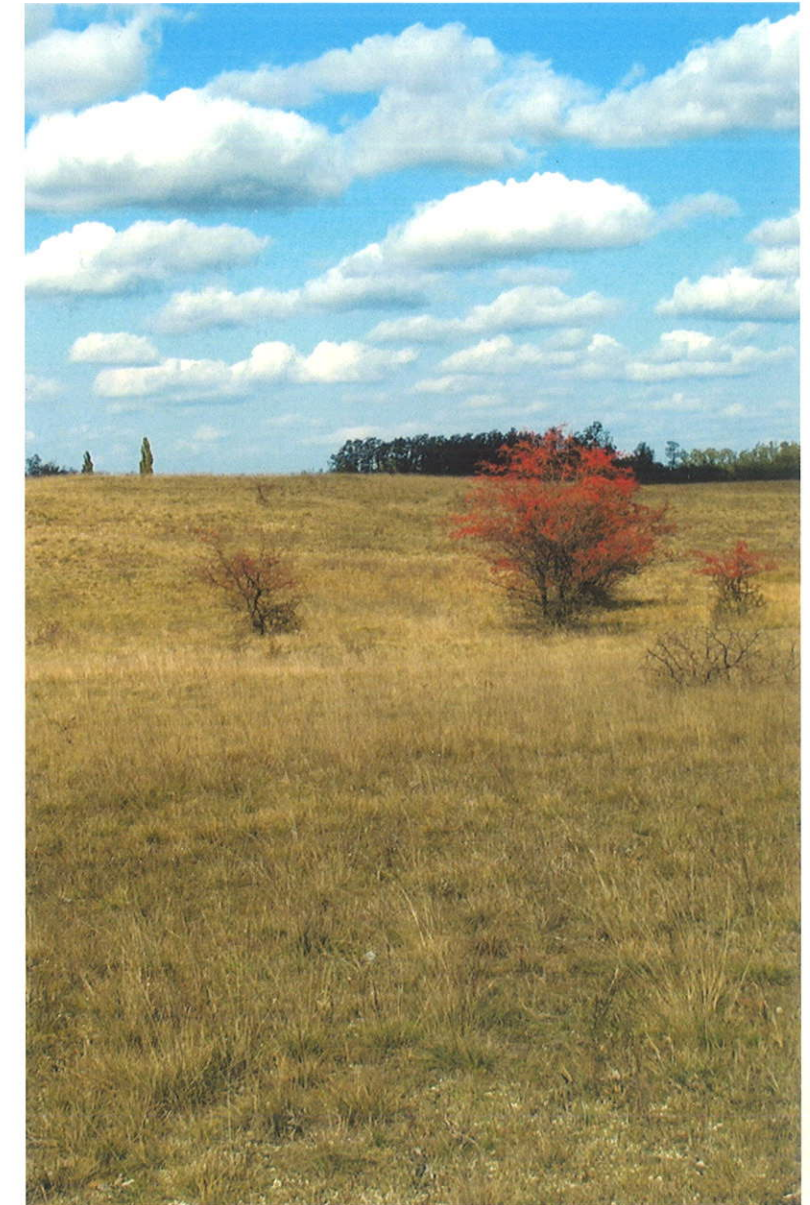
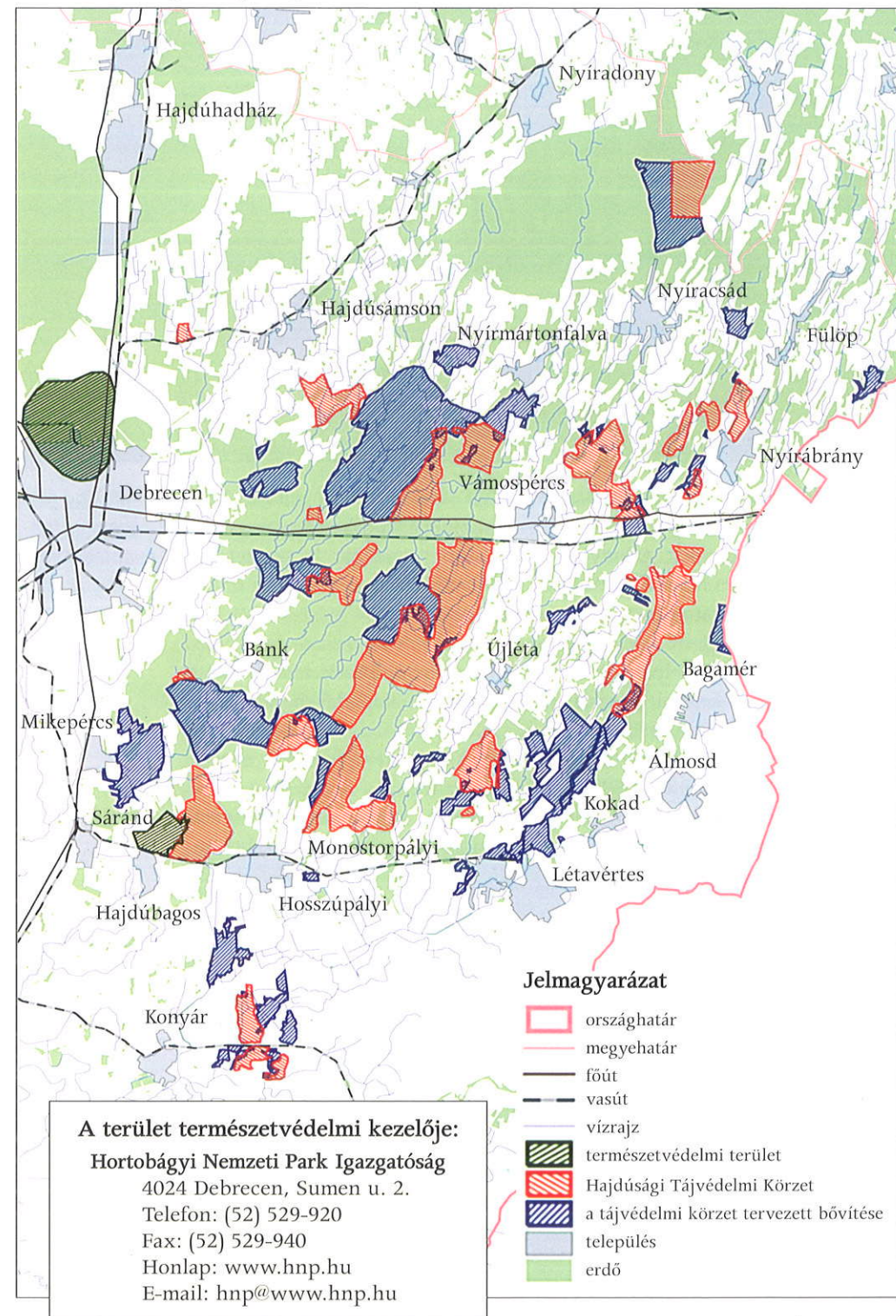
Debrecen északkeleti határában, Dombostanya vasúti megállóhelyétől nyugatra, kb. 800 méterre áll a középkori Parlag falu templomának helyreállított romja. A XII. sz. óta többször bővített épületet földrengések tették tönkre, s ennek helyén, a XV. sz.-ban egy egységes, poligonális szentélyű, gótikus templomot emelt itt a környék egyik legnagyobb családja, a Parlagi familia. A helyreállítás az évszázados falak bemutatásával együtt emlékművet is kíván állítani egy középkori falunak, keresztény hagyományunk egyik jelentős helyének. A rom körül fekvő kies táj természetvédelmi oltalom alatt áll, kellemes kirándulóhely a város közvetlen közelében.

Parlag falu
helyreállított
templomromja
Dombos-tanyán

Kiállítóhelyek

Álmosd	Kovácsműhely, Rákóczi u. 2., Kölcsey Emlékház, Kölcsey u. 11.
Debrecen	Erdőspusztai Bemutatóház (itt Hajdúsági Tájvédelmi Körzet kiállítás) és Arborétum, Panoráma út, Bánk közelében
Hosszúpályi	Tájház, Nagy u. 13.
Létavértes	Vízivágóhíd, Petőfi u., Tájház, Kossuth-kert

A Hajdúsági Tájvédelmi Körzet védett természeti területei

Fotó: Demeter László

Martinkai-legelő

Hátoldal: Magyar nőszirm (Fotó: Demeter László)